

ВИДАТНІ БОГОСЛОВИ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ: МИХАЙЛО СКАБАЛЛАНОВИЧ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНИХ СТУДІЙ)

У статті здійснено спробу наукової реконструкції життя і діяльності одного з найвидатніших представників київської богословської школи, випускника (1892–1896) і професора (1907–1919) Київської духовної академії М. М. Скабаллановича, чії праці з біблієзнавства, літургики та історії православного богослужіння досі не втратили науково-богословського, церковно-практичного та історико-культурного значення. На підставі архівних джерел, уведених до наукового обігу переважно вперше, автор аналізує загальнопоширені відомості щодо біографії М. М. Скабаллановича, доводячи помилковість більшості усталених уявлень про віхи його життя і творчості. Значну увагу приділено аналізу матеріалів кримінальної справи М. М. Скабаллановича (1931), що проливають світло на фактично невивчений радянський період його життя і діяльності (1920-ті рр.), обставини арешту і засудження в 1931 р. у рамках сфабрикованої органами ОДПУ справи «Весна».

Ключові слова: М. Скабалланович, Київська духовна академія, богослов'я, літургіка, біблієзнавство, історія Церкви, еортологія, християнські свята, православне богослужіння.

Серед учених-богословів, чії імена асоційовані з Київською духовною академією початку ХХ ст., особливе місце належить Михайлу Миколайовичу Скабаллановичу – видатному літургісту та біблієсту-екзегету, талановитому історіку Церкви, відомому церковному педагогу і журналісту. Однак попри те, що фундаментальні праці М. М. Скабаллановича з біблієзнавства, літургики та історії православного богослужіння, його численні статті, проповіді, промови, рецензії та бібліографічні огляди, що друкувалися в церковній періодиці Росії кінця ХІХ – початку ХХ ст.*, досі перебувають у науково-богословському і церковно-практичному обігу, його багатогранна спадщина залишається майже не вивченою, а загальнопоширені біографічні відомості** хибують не лише на фрагментарність,

в 1961 р. (А. Н., с. 76). Друга стаття, що належить викладачеві Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату протоієрею Петру Бойко, вийшла друком в академічних «Трудах» у 2011 р., однак у своїй біографічній частині (Бойко, 2011, с. 185–186) є, фактично, україномовним відтворенням публікації А. Н. майже сорокарічної, на той час, давнини. Остання стала своєрідною «матрицею» і для численних коротких біографічних довідок щодо М. М. Скабаллановича, розміщених як у друкованих виданнях (зокрема й у відомому словнику протоієрея Олександра Меня (Мень, 2002, с. 122–123)), так і на інформаційних ресурсах відкритого доступу (Вікіпедія; Древо; Офіційний сайт Московського Патріархата й ін.). Тож під «загальнопоширеними» матимемо на увазі біографічні відомості про київського богослова, наявні у зазначених друкованих та електронних публікаціях.

Практично невідомою широкому загалу (принаймні на пострадянських теренах) залишилася англійська стаття греко-католицького канадського теолога (українського походження), засновника і почесного директора Інституту літургійних наук Українського католицького університету протоієрея Петра Галадзи (Galadza, 2001) «Київський сучасник Баумштарка Михайло Скабалланович (1871–1931[?]): начерк його життя та еортології», надрукована у збірнику матеріалів Міжнародного конгресу «Порівняльна літургіка через 50 років після Антона Баумштарка», що відбувся у вересні 1998 р. у Римі. Дотримуючись загальноприйнятої біографічної канви, окресленої у публікації А. Н., о. П. Галадза залучив до розгляду деякі додаткові джерела, у тому числі й кілька архівних документів, що дало йому змогу зробити певні уточнення і доповнення до усталених відомостей щодо життя і діяльності М. М. Скабаллановича, які, втім, досі не ввійшли до наукового обігу в Україні, не кажучи про Росію. Досить сказати, що наше нещодавнє знайомство із зазначеною статтею трапилося майже випадково, причому на завершальному етапі узагальнення результатів дослідження, нині пропонованого читачеві. За браком нових для нас біографічних відомостей щодо М. М. Скабаллановича у статті о. П. Галадзи, який, вочевидь, не вдавався до спеціальних архівних пошуків і, на жаль, оминув увагою переважну частину навіть доступних друкованих джерел, ми не маємо потреби спиратися на його розвідку як на «першоджерело», однак мусимо доповнити свій виклад як вказівками на зроблені ним, свого часу, слушні уточнення, так і ремарками щодо допущених помилкових і недостатньо обґрунтованих тверджень.

* М. М. Скабалланович був одним із авторів журналів «Труды Киевской духовной академии», «Христианское чтение», «Руководство для сельских пастырей», «Подольские епархиальные ведомости», «Вера и разум», «Холмская церковная жизнь», «Русский паломник», «Сельский пастырь», «Странник», «Христианин», «Проповеднический листок» (та його додатка «Пастырское чтение»), «Свободное слово христианина» та ін.

** Перелік спеціально присвячених постаті М. М. Скабаллановича праць, опублікованих на радянських і пострадянських теренах, досі вичерпується двома короткими біобібліографічними статтями. Перша з них, що була надрукована в 1973 р. у «Журнале Московской Патриархии» за підписом «А. Н.», мала своїм першоджерелом, як зазначено у примітці, машинописну кандидатську дисертацію протоієрея Російської Православної Церкви Ростислава Лозинського (1912–1994) «М. Н. Скабалланович и его литургические труды», захищену в Московській духовній академії

а й на численні помилки і перекручення*. Тож пропонується розвідка є спробою усунути певні прогалини у вивченні життя і творчості видатного київського богослова, ґрунтованою на віднайденних архівних документах і залучених до аналізу офіційних (передусім протоколи засідань Ради КДА) і неофіційних (мемуари, епістолярій тощо) джерелах.

Згідно із загальнопоширеною інформацією, М. М. Скабалланович народився 11 листопада 1871 р. у с. Субота Гродненської губернії**. Нібито нічого надзвичайного, якщо не задатися, здавалося б, природними для будь-якого дослідника запитаннями: за яким стилем («новим» чи «старим») подано цю дату й чи збереглася донині «мала батьківщина» видатного церковного вченого? Сумніви у правдивості зазначених відомостей з'являються вже після марних спроб відшукати с. Субота на сучасних або старих мапах, адже, виявляється, села з такою назвою (принаймні на теренах колишньої Гродненської губернії) ніколи не існувало. Інтриги додають і спроби деяких джерел на кшталт «Вікіпедії» пов'язати київського богослова узами синівства з іншим відомим богословом і візантологом, професором Санкт-Петербурзької духовної академії Миколою Афанасійовичем Скабаллановичем (1848–1918), що нібито також народився у Гродненській губернії. Однак навіть попри майже однакове прізвище й, можливо, спільні «гродненські» корені, уявити останнього в ролі батька Михайла Скабаллановича вкрай важко, адже станом на 1871 р. майбутній візантолог жив не в селі, а в Петербурзі, й навчався у духовній академії, де одружених студентів у ті часи не могло бути «за визначенням»***.

Отже, коли і де народився Михайло Скабалланович? Світло на це питання проливають архівні джерела, що збереглися у фондах Центрального державного архіву України, м. Київ (Копії дипломів, арк. 29; Дело об избрании, арк. 10) та Галузевого архіву Служби безпеки України**** (Следственный материал, арк. 3, 4).

* Пересвідчитися в цьому автор мала нагоду, працюючи над статтею про М. М. Скабаллановича для енциклопедії «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924» (Ткачук, & Кузьміна, 2016).

** Щоправда, в літературі трапляються й інші, подекуди геть «фантазійні», уявлення про хронологічні межі життя київського богослова: наприклад, за версією бельгійського славіста Френсіса Джеймса Томсона, М. М. Скабалланович народився у 1848 р., помер у 1919 р. (Thomson, 1998, p. 623).

*** За припущенням о. П. Галадзи (Galadza, 2001, p. 763), зважаючи на доволі рідкісне прізвище, М. А. Скабалланович міг бути дядьком або двоюрідним братом київського богослова, однак це питання потребує, на наш погляд, спеціального документального дослідження.

**** Далі – ГДА СБУ.

Згідно з віднайденими документами, справжньою датою народження М. М. Скабаллановича є 29 жовтня (тобто 10 листопада за новим стилем) 1871 р., а «малою батьківщиною» – с. Топилець (польською – Topilec) колишнього Білостоцького повіту Гродненської губернії, що нині входить до складу сільської гміни Турось-Косцьцельна (польською – Turósń Kościelna) в Підляському воєводстві Республіки Польща. Батько майбутнього професора КДА, етнічного білоруса, був звичайним православним сільським священником, який служив у Топилецькій церкві Св. Миколая (збереглася до наших часів).

Помилковими, на жаль, є й загальнопоширені відомості про початкову освіту М. М. Скабаллановича, здобуту буцімто у Гродненському духовному училищі****, яке, зауважимо, було закрито задовго до досягнення ним шкільного віку – в 1872 р. (Mironowicz, 2012, s. 874). Насправді, його училищні та семінарські роки минули в губернському м. Вільні (нині – м. Вільнюс, Литовська Республіка). Завдяки неабияким інтелектуальним здібностям і відмінному навчанню у Віленському духовному училищі (1882–1886)***** та Литовській духовній семінарії (1886–1892), М. М. Скабалланович був відраджений до Київської духовної академії, куди вступив на початку вересня 1892 р. (як «казенно-коштний») на підставі успішно складених іспитів (у підсумковому рейтингу 43 абітурієнтів виявив третій результат) (Извлечение, 1893, с. 11, 19).

Варто зазначити, що серед його однокурсників не бракувало талановитих і яскравих осіб (з-поміж них згадаймо, наприклад, майбутніх православних церковних ієрархів – архієпископів Агапіта (Вишневецького), Гавриїла (Чепура), Димитрія (Абашидзе, у схимі – Антонія) або відомих згодом українського державного, політичного і громадського діяча Олександра Лотоцького та чорногорського педагога, історика і філософа Лазаря Поповича), стійких у вірі християн (маємо на увазі канонізованих Українською Православною Церквою преподобносповідника Антонія (Абашидзе) і священномученика Димитрія Ігнатенка) і просто сумлінних відмінників (як-от Дмитро Покровський та ієромонах Філарет (Зорин), які вибороли омріяне всіма річне професорське стипендіатство, подовживши своє перебування у стінах КДА ще на рік). Однак і на цьому яскравому тлі постать

**** До загальної помилкової думки щодо цього приєднався, зауважимо, й о. П. Галадза (Galadza, 2001, p. 763).

***** Як найкращий випускник 1886 р., був нагороджений книгою (Випускники Виленского духовного училища).

Скабаллановича привертала до себе особливу увагу викладачів: кажучи словами професорів М. І. Петрова і В. З. Завитневича, з-поміж однокурсників він вирізнявся «совмещением в своем лице глубокой религиозности и богословской пытливости с выдающимися дарованиями», а також неабияким знанням давніх і нових мов (вільно володів латиною, давньогрецькою, єврейською, німецькою, французькою й англійською) (Извлечение, 1907, с. 57). Недарма кандидатський твір М. М. Скабаллановича «Изложение содержания Книги пророка Иезекииля»* (загальнопоширена назва «Изяснительное изложение Книги пророка Иезекииля» є, як бачимо, ще одним перекрученням), що увиразнив у його авторі «мысль самостоятельную, сильную и вдумчивую», був оцінений Радою КДА на підставі схвальних відгуків доцента В. П. Рибінського і професора Я. О. Олесницького на «відмінно» (Извлечение, 1896, с. 287–290, 306). Визнавши цей твір найкращим на курсі, ухвалою від 29 листопада 1896 р. академічна Рада відзначила М. М. Скабаллановича премією імені митрополита Литовського Йосифа (Семашка) (Извлечение, 1897, с. 69).

Закінчивши Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я й отримавши право на здобуття ступеня магістра на підставі захисту друкованої дисертації без додаткових іспитів (відповідну ухвалу Ради КДА від 6 червня 1896 р. затверджено митрополитом Київським і Галицьким Йоаникієм (Руднєвим) 26 червня 1896 р.), М. М. Скабалланович, тим не менш, не отримав призначення на викладацьку посаду в одній із семінарій, гарантовану йому доволі високою сьомою позицією у рейтингу («розрядному списку») випускників (Извлечение, 1896, с. 308–310). Перепоною на шляху до викладання став, як засвідчують архівні документи (Копии представлений, арк. 11), «недостаток произношения» (виявляється, що М. М. Скабалланович мав вади мовлення, яких значною мірою позбувся в подальші роки, працюючи над собою). Цих відомостей, які багато чого пояснюють, годі шукати в загальнопоширених версіях його біографії**.

Жоден із біографів не дає відповіді й на запитання, чим же займався М. М. Скабалланович після закінчення КДА, – період між 1896 і 1898 рр. в оповідях про його життя досі залишається цілковитою «прогалиною». Усунути її

допомагає, знову таки, звернення до архівних джерел (Дело об избрании, арк. 10–14): виявляється, що, не отримавши синодального призначення (із зазначених вище причин), влітку 1896 р. новоспечений кандидат богослов'я повернувся до Віленської єпархії, де вже 31 серпня 1896 р. обійняв, за розпорядженням архієпископа Литовського і Віленського Ієроніма (Екземплярського), першу у своєму житті посаду – вчителя підготовчого класу рідного для нього Віленського духовного училища. Однак, мабуть, вади мовлення виявилися сильнішими за бажання викладати, адже вже за кілька тижнів (15 вересня 1896 р.) М. М. Скабаллановича було переведено, за власним бажанням, на посаду наглядача за вихованцями Віленського духовного училища. Тим не менш, згодом йому було доручене тимчасове викладання географії, яке тривало з кінця жовтня 1897 р. до початку квітня 1898 р.

Попри те, що відомості про наступний, майже десятирічний, період діяльності М. М. Скабаллановича зазвичай обмежуються вкрай загальними констатаціями того, що в 1898–1907 рр. він обіймав посади помічника інспектора Подільської духовної семінарії та помічника доглядача Маріупольського духовного училища, а також захистив у КДА в 1905 р. магістерську дисертацію, звернення до архівних джерел і офіційних синодальних та єпархіальних документів дають змогу внести до них суттєві уточнення і доповнення. Справді, згідно з наказом обер-прокурора Св. Синоду з 16 липня 1898 р. М. М. Скабалланович служив помічником інспектора Подільської духовної семінарії (Приказы, 1898). Саме під час служби в м. Кам'янці-Подільському (тоді – Подільської губернії, нині – Хмельницької області) він вперше виявив фахове зацікавлення літургікою й еортологією, свідченням чого є більше ніж десяток статей, опублікованих у церковній періодиці, переважно – в журналі «Подольские епархиальные ведомости» (Скабалланович, 1889, 1901, 1902, 1902а та ін.), а також став батьком – з 1901 р. разом із дружиною Оленою Аполлонівною (у дівочтві – Іствицькою), виховував доньку Любов (Дело об избрании, арк. 14). Восени 1902 р. подружжя переїхало до м. Маріуполя (на той час – Катеринославської губернії, нині – Донецької області) у зв'язку з переведенням М. М. Скабаллановича (з 2 листопада 1902 р.) на посаду помічника доглядача місцевого духовного училища (Приказы, 1903).

Невідомим широкому загалу досі залишається той факт, що після закінчення КДА М. М. Скабалланович, не припиняючи своїх богословських студій, упродовж кількох років наполегливо

* Рукопис не зберігся.

** Зазначене стосується і статті П. Галадзи, де шкільним і студентським рокам М. Скабаллановича загалом приділено кілька речень (Galadza, 2001, p. 763).

працював над магістерською дисертацією «Первое видение пророка Иезекииля», рукопис якої подав на розгляд академічної Ради не пізніше 1898 р. Однак, заслухавши 23 березня 1899 р. офіційні рецензії фахівців (В. П. Рибінського та Я. О. Олесницького), Рада КДА відхилила цю працю, ухваливши протокольне рішення повернути її автору «для пересмотра и исправления» (Извлечение, 1899, с. 108–118). Головною причиною відмови Ради у рекомендації дисертації М. М. Скабаллановича до захисту стали «крупные недостатки», зазначені в рецензії Я. О. Олесницького, який, тим не менш, визнав і «несомненные достоинства» твору – зокрема «самостоятельную разработку автором своего вопроса, делающую честь его уму и его знанию Св. Писания» (Извлечение, 1899, с. 114). Чи справді такими вже значними були недоліки першого варіанта магістерської дисертації Скабаллановича – сказати сьогодні важко, адже серед рукописів, що збереглися в дисертаційному фонді КДА, його нема. Однак замислитися над цим питанням спонукають спогади Володимира Рибінського, наукового керівника Скабаллановича зі студентських часів. Високо шануючи Якима Олесницького як видатного вченого-біблієста і непересічного знавця старозавітних текстів, на схилку років він зауважував у своєму старшому колезі, в якого сам писав, колись, кандидатський твір, таку рису: «...стремясь к оригинальности в своих работах, он не особенно покровительствовал оригинальности у других» (Рыбинский, арк. 59). На підтвердження цього спостереження В. П. Рибінський згадував саме прискіпливу й упереджену, на його думку, реакцію визнаного авторитетного вченого на перспективного початківця, виявлену Я. О. Олесницьким у відгуку на «хорошо обоснованное и очень оригинальное объяснение» першої глави Книги пророка Єзекиїля, подане в дисертації М. М. Скабаллановича: «Я, – писав Рибінський, – признал сочинение достойным магистерской степени, но А[ким] А[лексеевич], бывший другим рецензентом, довольно сухо отклонил сочинение, не переговорив со мной и даже не придя на заседание, на котором зачитывались рецензии. По-моему, талантливость М. Н. Скабаллановича очень ясно выступала в названном сочинении, и оригинальность его мышления требовала поддержки и поощрения. Если А[ким] А[лексеевич] и находил недостатки в сочинении, то оригинальность его и общая талантливость автора требовали более внимательного отношения к нему... Не без некоторой гордости вспоминаю я, что я, хотя и сам только начинал преподавательскую деятель-

ность, распознал талантливость М. Н. Скабаллановича и, невзирая на мнение А[ким] А[лексеевич], убедил М[ихаила] Н[иколаевича] вновь подать сочинение, введя в него новую главу о тексте 1-й главы» (Рыбинский, арк. 59–59 зв.).

Щоправда, доопрацювання магістерської дисертації М. М. Скабаллановича виявилось процесом довготривалим – у переробленому і доповненому вигляді її текст із оновленою назвою «Первая глава Книги пророка Иезекииля. Опыт изъяснения» вийшов друком лише в 1904 р. (Скабалланович, 1904). Захист цієї праці, що містила тлумачення і коментар одного з найскладніших старозавітних текстів, насичених образами і символами, специфічними граматичними побудовами, лексемами із втраченим значенням тощо, і була результатом ретельного аналізу давньоєврейського оригіналу та порівняння текстуальних розбіжностей у єврейських і грецьких кодексах Книги, відбувся на публічному засіданні Ради КДА 3 травня 1905 р. (Извлечение, 1905, с. 276–277). Цього разу офіційні рецензенти-опоненти М. М. Скабаллановича – доцент священик О. О. Глаголев і професор В. П. Рибінський – були однастайні у своїх висновках, визнавши його дисертацію оригінальною, змістовною і по-справжньому дослідницькою роботою, а також переконливим свідченням ґрунтового знання її автором біблійних першоджерел, принципів і методів біблійної критики (Извлечение, 1905, с. 263–268).

За загальнопоширеними версіями біографії М. М. Скабаллановича, невдовзі після здобуття ступеня магістра богослов'я* він розпочав свою педагогічну діяльність у Київській духовній академії на посаді викладача кафедри Старого Завіту, і сталося це чи то в 1906 (А. Н., с. 76; Мень, с. 122; Википедия), чи то в 1907 (Бойко, с. 185; Официальный сайт Московской Патриархии; Древо) році.

Насправді, як засвідчують архівні документи і протоколи засідань Ради КДА, шлях М. М. Скабаллановича до академічної кафедри, так само як і до магістерського ступеня, не був простим і безхмарним. Свою першу спробу обійняти посаду в КДА він здійснив 31 серпня 1906 р., балотуючись на вакантну кафедру догматичного богослов'я разом із М. П. Інсарським, М. Е. Посновим та О. І. Чекановським (Извлечение, 1907, с. 65–66). Однак попри блискучу рекомендацію, надану М. М. Скабаллановичу професорами М. І. Петровим і В. З. Завитневичем (Там само,

* Затверджений ухвалою Св. Синоду від 20 серпня 1905 р. (Дело об избрании, арк. 10–14).

с. 56–60), які високо оцінили його наукові здібності та доробки й водночас зауважили наявність необхідних лекторських даних*, Рада КДА віддала перевагу випускнику (1900–1904) і професорському стипендіату (1904–1905) КДА, кандидату богослов'я Митрофанові Павловичу Інсарському (на момент обрання – викладач Св. Письма Вологодської духовної семінарії). Однак, як засвідчують архівні документи (О перемещении, арк. 2, 8), вже 12 січня 1907 р. останній відмовився від посади, де-факто її не заступавши, а 15 липня 1907 р. звільнив її де-юре (був переведений до Тифліської семінарії). Тож кафедра догматичного богослов'я КДА знову виявилася вакантною. Цього разу М. М. Скабалланович виявився успішнішим за інших претендентів (М. Е. Поснова, О. І. Чекановського і Д. В. Знаменського): 6 вересня 1907 р. Рада КДА обрали його доцентом кафедри догматичного богослов'я, а вже за місяць, 6 жовтня 1907 р. Св. Синод затвердив його на посаді й у вченому званні (Дело об избрании, арк. 2, 4, 7–7 зв., 14). Наведені дані, як бачимо, переконливо спростовують загальнопоширене хибне уявлення про те, що викладацька діяльність М. М. Скабаллановича у КДА розпочалася з кафедри Старого Завіту, а також помилкове й водночас суперечливе твердження о. П. Галадзи про те, що його повернення до Академії сталося в 1906 р., а отримання кафедри догматичного богослов'я – в 1908 р. (Galadza, 2001, р. 763).

Певним «бойовим хрещенням» М. М. Скабаллановича у перший навчальний рік, проведений на посаді доцента (1907–1908), стало відвідання його лекцій архієпископом Волинським і Житомирським Антонієм (Храповицьким) під час ревізії КДА, здійсненої за дорученням Св. Синоду в березні – квітні 1908 р.** Варто зауважити, що попри доволі критичну оцінку лекторських якостей Скабаллановича (викладач, «к сожалению, довольно монотонно читающий с рукописи свой курс») і його «мистического» тлумачення християнських догматів («самое содержание догмата он считает безусловно непонятным, несочувственно относясь даже к свято-отеческому его истолкованию»), загальна харак-

теристика, надана архієпископом Антонієм у звіті, була цілком позитивною: «глубоко верующий и трудящийся религиозный мыслитель»; має «огромное достоинство убежденного церковного богослова, который будет высоко держать знамя православия и церковности на занимаемой им кафедре» (Антоний [Храповицкий], 1909, с. 55).

Переконливим свідченням прозорливості цього спостереження є доволі стрімка й успішна кар'єра М. М. Скабаллановича у стінах КДА. Розважлива і поміркована людина, захоплена науково-богословськими студіями, він знаходив спільну мову і з «лівими» і з «правими» професорами, хоча тяжів безумовно до перших. Тим більше показовим видається той маловідомий факт, що під час балотування на вакантні посади штатних екстраординарних професорів (28 серпня 1910 р.) кандидатуру М. М. Скабаллановича підтримали саме «праві» професори на чолі з С. Т. Голубєвим (Извлечение, 1911, с. 46), перейняті, щоправда, не так долею свого висуванця, як прагненням будь-що не надати екстраординатури ненависному для них відверто «лівому» І. П. Четверикову (Ульяновський, 2007, с. 120–121). Попри обрання абсолютною більшістю голосів (12 проти 5) І. П. Четверикова, чий стаж на посаді доцента КДА на той момент був більшим, ніж у інших претендентів, невгамовний С. Т. Голубєв, звернувшись через митрополита Київського Флавіана (Городецького) до Св. Синоду з черговим «особым мнением», добився таки синодальної ухвали від 30 вересня 1910 р. про призначення на посади екстраординарних професорів одностайно обраного священника М. С. Гроссу і підтриманого виключно «правими» М. М. Скабаллановича (Извлечение, 1911, с. 46–48, 115–116). Щоправда, останній вочевидь не оцінив цієї «послуги» належним чином, адже 16 травня 1911 р. у складі групи «лівих» професорів звернувся до Ради КДА з ініціативою припинення запровадженої С. Т. Голубєвим згубної практики вирішення академічних справ на підставі втаємничених «отдельных мнений», перейнятих «тенденциозным рекламированием одних членов Совета и опорочением других», а також приведення процедури подання «отдельных мнений» у відповідність до норм академічного статуту і визначень Св. Синоду (Извлечение, 1911, с. 363–370).

А втім, хоч би якими запеклими були суперечки «лівих» і «правих» професорів КДА перед революційної доби, обидва табори одностайно визнавали богословський талант і видатні наукові досягнення М. М. Скабаллановича, фаховий

* Торкаючись делікатної для М. М. Скабаллановича «мовленнєвої» проблеми, М. І. Петров і В. З. Завитневич констатували, що його промова і відповіді опонентам, виголошені під час захисту магістерської дисертації, «достаточно свидетельствуют о том, что настойчивый в осуществлении своих намерений автор, не избалованный природою в данном отношении, сумел однако настолько овладеть своими природными голосовыми средствами, что его речь и ответы оппонентам были прослушаны нами с полным удовлетворением» (Там само, с. 59–60).

** Докладніше про причини, перебіг і наслідки цієї ревізії див.: (Ткачук, 2007).

авторитет якого зростав з року в рік. Високу оцінку колег здобули, зокрема, його екзегетичний нарис «Таинственный храм пророка Иезекииля» (Скабалланович, 1908а)*, відзначений Радою КДА другою ювілейною премією імені митрополита Московського Макарія (Булгакова) у 200 рублів (Извлечение, 1910, с. 112)**, та «Комментарий на Книгу пророка Иезекииля» (Скабалланович, 1909), удостоєний, згідно з ухвалою Ради від 21 вересня 1910 р., повної ювілейної Макаріївської премії (800 рублів) (Извлечение, 1911, с. 82–95)***. 31 січня 1912 р. Рада КДА ухвалила одностайне рішення про присудження М. С. Скабаллановичу ступеня доктора церковної історії (затверджене Св. Синодом 11 квітня 1912 р.) (Извлечение, 1912, с. 379) за перший випуск фундаментальної праці «Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением» (Скабалланович, 1910), що підсумовувала його багаторічний досвід вивчення історії богослужбового уставу Православної Церкви. Грунтовний фаховий аналіз цієї праці, здійснений за дорученням академічної Ради в. о. доцента В. Д. Прилуцьким і професором Ф. І. Міщенком (Извлечение, 1912, с. 230–287), переконливо засвідчив той безперечний факт, що в особі М. М. Скабаллановича «русская литургическая наука приобрела новую весьма крупную силу», а «книга его – выдающийся труд в русской литературе», «почти первый шаг по

* Комісія професорів (М. М. Дроздов, М. Ф. Мухін, священник О. О. Глаголев), що розглядала науково-богословські праці викладачів і вихованців КДА, надруковані в 1908 р., оцінила цей твір М. М. Скабаллановича, присвячений тлумаченню останніх глав (40–48) Книги пророка Єзекіїля, як «выдающийся по своим достоинствам», зазначивши з-поміж останніх «глубину логической концепции», «оригинальную свежесть художественного постижения истины», «выдержанность учебного метода», «изыщное изложение» (Извлечение, 1910, с. 109).

** 11 жовтня 1911 р. такою ж премією було відзначено статтю М. М. Скабаллановича «Хранение догмата в Церкви» (Скабалланович, 1910а), схарактеризовану його колегами протоієреєм І. М. Корольковим та священниками О. О. Глаголевим і В. Д. Прилуцьким як «ценный ученый трактат по выяснению понятия догматов в исторической перспективе» (Извлечение, 1912, с. 150). Рішенням Ради КДА від 28 вересня 1912 р. він був удостоєний посмертної Макаріївської премії (250 рублів) за статті «Ектении» (Скабалланович, 1911а, 1912) та «О лекциях по богословию архимандрита Димитрия Муретова в их студенческих записях» (Скабалланович, 1911). Особливо схвальний відгук професорської комісії (М. К. Маккавейський, М. Ф. Мухін, В. Ф. Іваніцький) здобула стаття «Ектении», позначена «детальностью анализа, тщательностью обследования, широкой эрудицией и вообще чисто научной постановкой и разработкой вопроса» (Извлечение, 1913, с. 90).

*** Грунтовну експертну оцінку цієї праці, що ввійшла до започаткованої О. П. Лопухіним «Толковой Библии» (т. VI), а також вийшла друком окремим виданням (Скабалланович, 1909), здійснив, за дорученням Ради, професор В. П. Рибінський, дійшовши промовистого висновку: «В целом она, без сомнения, представляет весьма ценное приобретение для нашей литературы, и дальнейшее изучение Книги Иезекииля у нас должно уже отправляться от комментария г. Скабаллановича» (Извлечение, 1911, с. 94).

пути широкого обобщения в области истории православной литургии» (Извлечение, 1912, с. 261, 263). Гідну оцінку київської духовно-академічної спільноти отримав згодом і другий випуск «Толкового Типикона» (Скабалланович, 1913), з якого власне й розпочинається послідовне тлумачення богослужбового уставу: керуючись змістовною рецензією В. Д. Прилуцького, на той час – уже екстраординарного професора у священному сані, за висновком якого зазначена праця «представляет весьма солидный и ценный вклад в литургическую ученую литературу» й водночас є «капитальнейшим практическим руководством» до богослужбового використання Типикону, 13 грудня 1913 р. Рада КДА удостоїла М. М. Скабаллановича (вже вдруге) повної ювілейної Макаріївської премії (Извлечение, 1914, с. 145–163)****. Як відомо, продовжуючи роботу над «Толковым Типиконом», у 1915 р. він видав третій випуск цієї праці (Скабалланович, 1915), а в 1917 опублікував деякі фрагменти і план-проспект четвертого випуску, який передбачав тлумачення 4–6 глав богослужбового Уставу (Скабалланович, 1917а), однак із цілком зрозумілих причин його творчі задуми залишилися нереалізованими.

Варто уваги, що своє справжнє захоплення богословсько-літургічними студіями М. М. Скабалланович реалізовував поза межами безпосередньої викладацької діяльності: до грудня 1907 р. кафедру літургії і церковної археології КДА обіймав професор О. А. Дмитриєвський (1856–1929), видатний вчений-богослов, засновник оригінальної школи історичної літургії*, а після завершення ним терміну духовно-педагогічної діяльності цю кафедру фактично успадкував його учень В. Д. Прилуцький (1883–1936), заступивши її у серпні 1908 р. Що ж до Скабаллановича, то 21 січня 1912 р., незадовго до присудження докторського ступеня, він ініціював своє

**** У зв'язку з цим мусимо зауважити, що тиражоване твердження про присудження М. М. Скабаллановичу «денежной премии» у квітні 1912 р. за перший випуск «Толкового Типикона» (буцімто одночасно з присудженням докторського ступеня) (А. Н., с. 76; Galadza, 2001, р. 766 та ін.) є помилковим.

***** Усупереч твердженню відомого богослова-літургіста російського зарубіжжя Б. І. Сове, який зараховував до цієї школи і М. М. Скабаллановича (Сове, 1968, с. 39, 66), останній до неї не належав і власне учнем славетного «російського Гоара» не був (навчавшись у КДА, він слухав курс лекцій О. А. Дмитриєвського з біблійної археології та літургії, але спеціалізувався зі старозавітного біблієзнавства, як зазначено вище, під керівництвом В. П. Рибінського). Ймовірно, ця обставина була однією з причин стримано-скептичного, за згадкою лєнінградського професора-літургіста М. Д. Успенського (1900–1987), який навчався у О. А. Дмитриєвського в 1920-х рр., ставлення останнього до літургічного доробку М. М. Скабаллановича (див. примітки М. Д. Успенського до вказаної праці Б. І. Сове (с. 39, 66)), який, до того ж, не вирізнявся беззастережним схваленням перед авторитетом старшого колеги.

переведення на вакантну кафедру латинської мови, мотивуючи це «сильнейшим желанием» спеціалізуватись у «святоотеческой отрасли» богословської науки і краще ознайомитись із західною (зрозуміло, латиномовною) патрологією (Извлечение, 1912, с. 229)*. Цю ініціативу було підтримано більшістю членів Ради КДА (31 січня 1912 р.) і схвалено Св. Синодом (13 березня 1912 р.). Тож із початку наступного навчального року (з 16 серпня 1912 р.) і до закриття КДА М. М. Скабалланович обіймав кафедру латинської мови на посаді й у званні ординарного професора (обраний Радою КДА 18 травня 1912 р.; затверджений з дня обрання ухвалою Св. Синоду від 8 червня 1912 р.) (Извлечение, 1912, с. 358, 394; 1913, с. 3–4). З 1915 р. викладав також історію Церкви та історію Візантії на Київських вечірніх вищих жіночих курсах А. В. Жекуліної (Киевские вечерние, 1914, с. 7).

Висвітлюючи академічну діяльність М. М. Скабаллановича у передреволюційні роки, не можна оминати увагою його спільної з колегою-священником В. Д. Прилуцьким ініціативи звершення т. зв. ідеальної всенощної, відповідної повному чину і всім вимогам Типікону (церковного уставу). Попри всі складнощі в організації такої події, не званої на теренах Росії після XVII ст., завдяки ентузіазму обох викладачів і натхнених ними студентів КДА, після напружених двомісячних співок «ідеальну всенощну» було звершено у Свято-Духівській церкві Києво-Братського Богоявленського монастиря. Ця видатна подія в духовно-академічному і церковному житті Києва, що мала значний резонанс у різних кутках Російської імперії, сталася в ніч з 10 на 11 листопада 1912 р. Правила службу студенти КДА ієромонах Антоній (Романовський) та ієродиякон Нектарій (Трезвинський) – майбутні митрополит і єпископ Російської Православної Церкви. Безпосередню участь в «ідеальній всенощній» брав і М. М. Скабалланович, який керував уставними читаннями (Из академической жизни, 1912, с. 676). Цій події він присвятив окрему главу «Практическая осуществимость всего устава всенощной (примечание)», що ввійшла до другого випуску «Толкового Типикона» (Скабалланович, 1913, с. 330–336). Однією з його мрій

* Наскільки «власною» була раптова ініціатива Скабаллановича щодо переведення на кафедру латинської мови – питання, яке потребує додаткового вивчення. Справжньою причиною цієї ініціативи може виявитися актова промова М. М. Скабаллановича «О символическом богослужении», виголошена 26 вересня 1911 р. і частково опублікована в академічних «Трудах» (Скабалланович, 1911b), сприйнята консервативною частиною професури КДА як така, що, кажучи словами священника М. С. Гроссу, «отрицает всякое богословие, тем более – православное» (Сухова, 2014, с. 219–220).

було повторення історичної всенощної «в более грандиозных размерах. Грандиозных – в том смысле, чтобы это было не редкое и случайное явление, а более или менее постоянное и всегдашнее», хоча б «для важнейших праздников и в одном каком-либо месте» (Скабалланович, 1917, с. 18). Однак реалізувати цю мрію М. М. Скабаллановичу не судилося.

Не вивченою і майже невідомою широкому загалу залишається нині релігійно-просвітницька діяльність М. М. Скабаллановича у Києві передреволюційної доби: маємо на увазі, зокрема, виконання ним функцій редактора щомісячного духовного журналу «Проповеднический листок». Це видання, засноване в липні 1881 р. професором КДА М. О. Олесницьким і припинене у зв'язку з його смертю в березні 1905 р., було відновлене М. М. Скабаллановичем і А. Д. Троїцьким**, який узяв на себе функції видавця, з 1 квітня 1913 р. Із появою в 1914 р. додаткового відділу «Пастырское чтение» до 1917 р. журнал виходив під назвою «“Проповеднический листок” с “Пастырским чтением”» (друкувався двома пагінаціями), вміщуючи поряд із проповідями, позабогослужбовими бесідами, помісячними церковно-уставними настановами статті з богослов'я, біблієзнавства, літургії, а також актуальних питань церковного і суспільного життя. Поряд із значною кількістю статей, опублікованих М. М. Скабаллановичем (із підписом і без) у цьому журналі, саме під його егідою в 1915 р. він розпочав реалізацію свого давнього задуму видання книжкової серії «Христианские праздники» (виходила як безкоштовний журнальний додаток), що мала за мету всебічне висвітлення кожного з великих християнських свят та відповідного йому богослужіння***. Із запланованих 13 книг у 1915–1916 рр.

** Аркадій Дмитрович Троїцький (1873–?) – випускник Київської духовної академії (1894–1898), кандидат богослов'я, викладач Св. Письма у Київській духовній семінарії (з 1900 – ймовірно, до її закриття у 1919). Відомий як автор праці «Евангельские блаженства: заветы Спасителя о жизни и счастье. Всестороннее изъяснение Христовых заповедей блаженств» (1914), що витримала кілька перевидань і досі перебуває в науково-богословському обігу.

*** Розтлумачуючи загальну мету свого видавничого проєкту, М. М. Скабалланович писав: «Из каждого праздника, по мысли и намерению Церкви, христианин должен выйти духовно обновленным и ободренным, очищенным и просветленным, с новым запасом сил на добрую жизнь и духовное самосовершенствование. Эта высокая цель христианского праздника будет достигнута в отношении к верующему только тогда, когда последний будет живо и ярко представлять празднуемое событие, а главное, когда он с полным пониманием прослушает праздничную службу. [...] Между тем, пастырь, который захотел бы что-нибудь сделать в этом направлении, не имеет, так сказать, компактного руководства, в котором давалось бы все, касающееся каждого праздника, решались бы все связанные с ним вопросы и недоумения, а главное, предлагалось бы подробное

М. М. Скабалланович встиг видати тільки 6 (1915a, 1915b, 1916–1916c), висвітливши історико-археологічне підґрунтя, ідейно-богословський зміст і особливості богослужбового чину Різдва Пресвятої Богородиці, Воздвиження Христа Господнього, Введення у храм пресвятої Діви Марії, Різдва Христового, Дня Св. Трійці й Успіння Богородиці. Неодноразово перевидані згодом, ці праці київського професора досі не втратили свого науково-богословського і практичного значення, залишаючись «особой жемчужиной литургической науки» (Киприан (Керн), 2000, с. 15).

Переконаний у тому, що «для Православной Церкви назрела пора полного и совершенного, до самых корней и основ, преобразования (преображения)» (Скабалланович, 1918, с. 3), у революційні роки київський богослов долучився до реформування церковного життя. У червні – липні 1917 р., на запрошення Св. Синоду, він був членом Передсоборної Ради, скликаної у м. Петрограді для підготовки Всеросійського Помісного Собору, що відбувся в Москві в серпні 1917 – вересні 1918 рр. (увійшов до складу членів Помісного Собору, але участі у його засіданнях не брав (Священный Собор, 1918, с. 6, 29–30, 88)). У березні – квітні 1918 р. був долучений до роботи Приватної комісії з православно-церковних справ Департаменту сповідань Української Центральної Ради (Ульяновський, 1997, с. 62, 64).

Виразним свідченням активної участі в церковному оновленні є, на наш погляд, редакційно-видавничу діяльність М. М. Скабаллановича у революційні роки. За його ініціативою, восени 1917 р. «“Проповеднический листок” с “Пастырским чтением”» було трансформовано у духовний щомісячник «Свободное слово христианина» (січневий номер за 1918 р. вийшов у листопаді 1917 р. разом із додатком – укладеним за редакцією М. М. Скабаллановича «Христианским календарем на 1918 г.»), а саму редакцію – у «Книгоиздательство христианского содружества». Ці зміни було зумовлено прагненням привести журнал у відповідність до запитів «строительства новой жизни», зробити його «органом свободного от всякой партийности христианского жизнепонимания и христианского жизнеощущения, провозвестником вечной Христовой правды» (Объявление, 1918, с. 71). Адресований

раніше переважно пастирям Церкви, оновлений щомісячник мав «промовляти» до всіх співвітчизників-християн, а отже, планував публікувати поряд із проповідницькими матеріалами статті християнськи-повчального змісту, розвідки, присвячені тлумаченню Св. Письма і православного богослужіння, питанням догматичного і морального богослов'я, церковно-суспільного життя, а також огляди духовної і світської періодики, бібліографічні матеріали тощо. На сторінках оновленого журналу М. М. Скабалланович ділився думками і з приводу злободенних церковних питань – зокрема щодо необхідності реформування монастирського життя шляхом відновлення повного уставного богослужіння, яке вважав першим кроком до церковного оновлення (1918a, 1918b), запровадження у богослужінні «национальных украинских напевов и прежде всего лаврских» на протигагу заміні церковнослов'янської мови українською (грунтуючись на переконанні в тому, що головним у богослужінні є не слово, а музика, саме такий підхід розглядав як запоруку справжньої українізації богослужіння) (1918c) тощо.

Чи не найвразливішим місцем загальнопоширених версій біографії М. М. Скабаллановича є її пореволюційний період, відомості про який вкрай побіжні та сповнені перекручень*. Підставою до такого висновку є низка віднайдених архівних документів, що дають змогу відтворити бодай загальну канву його життя у 1919–1931 рр.

Зокрема, як свідчать джерела з фондів Державного архіву м. Києва, після остаточного припинення діяльності КДА її колишній професор і поважний науковець мусив задовольнитися скромною посадою приват-доцента кафедри класичної філології Університету Св. Володимира, на яку був обраний Радою історико-філологічного факультету 16 грудня 1919 р. Однак його викладацька діяльність в університеті тривала лише упродовж одного (весняного) семестру 1920 р. Попри намір факультетської Ради закріпити за ним читання нормативного курсу «истории постклассической латинской литературы», у травні 1920 р. М. М. Скабалланович із обуренням дізнався, що його прізвище вилучено зі списків співробітників університету, як такого,

и основательное объяснение всего праздничного богослужения. Предпринимаемое редакцией издание – первый опыт такого руководства. Иметь такую книжку под рукою, полагаем, будет в высшей степени полезно сколько пастырю, столько и образованному мирянину» (Скабалланович, 1915a, с. III–IV).

* Основу цих версій становить інформація у статті А. Н. (с. 78) про те, що в 1910–1920 рр. М. М. Скабалланович викладав на історико-філологічному факультеті «Высших педагогических вечерних курсов Общества профессоров и преподавателей» (закладу, якого, зауважимо, в Києві не існувало), у 1924 р. був штатним співробітником ВУАН і працював у бібліотеці Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря, а в 1928–1930 – в Етнографічній комісії ВУАН.

що був обраний на посаду «при прежней правительственной власти» (Протоколи засідань, 1919, арк. 86, 97 зв., 119; 1919а, арк. 23, 25–25 зв.; Удостоверения, 1919–1920, арк. 34, 44). А невдовзі (влітку 1920 р.) Київський університет припинив своє існування, зазнавши реорганізації у Вищий інститут народної освіти.

Залишившись без засобів до існування, з літа 1920 р. колишній професор мусив разом із сім'єю рятуватися від голодної смерті та злиднів десь на селі, де, ймовірно, служив псаломщиком (Богданова & Клементьев, 2015, с. 136, 158, 171). Повернувшись до Києва навесні 1921 р. (Богданова & Клементьев 2015, с. 181), він долучився до діяльності Київської православної богословської академії (КПБА) – приватного навчального закладу, у статусі якого в 1920–1924 рр. продовжувала своє існування Київська духовна академія. Поки що нам невідомі джерела, які підтверджують факт безпосередньої викладацької діяльності М. М. Скабаллановича у КПБА, статут якої не передбачав вивчення мов, у т. ч. і латинської (Ткачук, 2012, 53–54), однак маємо достеменні відомості про його участь у рецензуванні творів на здобуття богословських ступенів, поданих до академічної Ради: зокрема, за свідченням ректора КПБА єпископа Василя (Богдашевського), не пізніше червня 1921 р. він розглянув магістерську дисертацію випускника Казанської духовної академії протоієрея Олександра Голосова «Церковная жизнь на Руси в половине XVII века и изображение ее в записках Павла Алеппскаго», яку оцінив негативно, і так само магістерську роботу протоієрея Івана Богдановича, вихованця КДА (1915–1919), присвячену римському історику Емілію Пробу, яку «восхвалил» (Богданова & Клементьев, 2015, с. 184). За даними архівних джерел, 8 (22) лютого 1922 р. М. М. Скабалланович ініціював присудження Радою КДА докторського ступеня академічним ветеранам – професорам-протоієреям О. О. Глаголеву та І. М. Королькову, а також бібліотекарю А. С. Криловському (Мнения профессоров, арк. 9–10 зв.), однак цю ініціативу, за браком формальних підстав, було залишено без наслідків.

Зауважимо, що згодом, перебуваючи під слідством у Київському ДОПРі, колишній професор не згадував, із цілком зрозумілих причин, ані своєї причетності до КПБА, ані періодичних виступів із лекціями з літургії перед членами православної молодіжної общини священика Анатолія (Жураковського) (Проценко, 1984, с. 217), яка діяла у Києві в 1921–1930 рр., ані роботи у Лаврському відділі Всенародної бібліотеки

України, який опікувався у 1923–1925 рр. збереженням книгозбірень митрополита Флавіана (Городецького, 1840–1915), Києво-Печерської лаври, Києво-Видубицького та Києво-Михайлівського монастирів*. Згідно з наданими показами, після закриття університету він був професором педагогічних курсів, перетворених на Інститут народної освіти, працював у канцеляріях Ліквідаційної комісії колишньої Міської думи та Управління водного транспорту; служив перекладачем радіотелеграфа; співпрацював із етнографічною комісією ВУАН як позаштатний співробітник (Следственный материал, арк. 15–15 зв.). Ці відомості, що вимагають додаткового документального підтвердження, видаються важливими для подальших архівних пошуків з метою з'ясування життєвих перипетій М. М. Скабаллановича за радянських часів**.

Натомість слідчі матеріали, що зберігаються у фондах ГДА СБУ, дають змогу скласти повне уявлення про обставини його арешту і засудження в 1931 р. – найтрагічнішу сторінку життя київського богослова, досі невідому широкому загалу***. Виявляється, колишній професор КДА проходив за груповою «справою церковників», відгалуженою від сумнозвісної за своїми масштабами і наслідками справи «Весна», що була спрямована проти кадрових військових «старої формації» (попри очевидну штучність буцімто встановлених т. зв. слідством зв'язків між служителями культу й армійськими генералами та офіцерами, в рамках справи «Весна» було репресовано чимало осіб, причетних до Київської духовної академії, а деяких – як-от випускника КДА ієрея Віталія Богдана (Ткачук, 2015) – розстріляно).

М. М. Скабаллановича було заарештовано за ордером Київського оперативного сектора ДПУ

* Відомо, що станом на 1923 р. М. М. Скабалланович був постійним співробітником підпорядкованої Всеукраїнській академії наук «бібліотеки в Лаврі» (Список співробітників, 1993, с. 537).

** Зазначене стосується й причетності М. М. Скабаллановича до діяльності Михайлівської філії Всенародної бібліотеки України (нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), де у 1920-х рр. зберігалася бібліотечна колекція Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря.

*** Згадані вище публікації радянських і пострадянських часів оминають цю сторінку взагалі, а автори біографічних довідок про М. М. Скабаллановича, розміщених на електронних ресурсах, обмежуються лаконічним твердженням «был репрессирован». Лише в найзагальнішому вигляді подає інформацію про арешт і засудження київського богослова в 1931 р. о. П. Галадза, який наводить біографічні дані та кілька цитат із архівної довідки ГДА СБУ, наданої 2 червня 1998 р. на запит одного із співробітників Інституту мовознавства НАН України і, як зрозуміло, переданої останнім у його розпорядження (Galadza, 2001, р. 761, 769–770). Однак брак безпосереднього ознайомлення із «справою» Скабаллановича завадив дослідникові скласти цілісне й адекватне уявлення про її зміст.

УСРР 17 січня 1931 р. На момент арешту 59-річний пенсіонер мешкав на Подолі по вул. Іллінській, 5, кв. 4*. Як свідчить постанова про початок слідства, колишньому дійсному статському раднику і професору «из духовенства» інкримінувалося членство у «контрреволюционной организации, ставящей себе цели вооруженного свержения соввласти», що передбачало обрання мірою запобіжного заходу запроторення до Київського ДОПРу (Следственный материал, арк. 3/а).

Як засвідчують матеріали справи, підставою для арешту М. М. Скабаллановича стали покази його сусіда Івана Васильовича Волошина від 13 січня 1931 р. такого змісту (орфографію і пунктуацію зберігаємо): «Со Скоболлонович Михаил Николаевичем я пилил дрова. Помогали друг другу. В моем сарае, во время пилки дров разговорились и Скоболлонович вступил в организацию» (арк. 9). Як впливає із ще одної, не датованої, виписки з показів І. В. Волошина, вміщеної у справі (арк. 10), «организация», про яку йшлося, буцімто «возникла в 1920 г. и имела своей целью поддержку поляков в их борьбе с советской властью». Нібито ставши членом «организации» взимку 1926 р., він займався створенням своєї «ячейки», до якої, з його слів, приблизно у березні 1927 р. завербував і М. М. Скабаллановича. На зборах учасників «ячейки», що, буцімто, відбулися в оселі І. В. Волошина на Масляну 1928 р., перед присутніми виступив його куратор Турчинський, який «сообщил, что организация растет, что завербовано уже большинство военщины, что идея интервенции на Западе крепнет, что вот-вот разразится война и что необходимо ширить среди населения идею интервенции, вовлекая в организацию новых членов для пропаганды против советской власти», а також запропонував присутнім «путем вербовки формировать свои ячейки». Періодичні збори членів осередка І. В. Волошина відбувалися, за його показами, упродовж 1928 р., причому «в разговоре подвергались критике те или иные мероприятия советской власти». Як бачимо, стилістика «показів» сусіда Скабаллановича доволі промовисто увиразнює їхнє справжнє авторство, що належало слідчим НКВС – особам

із переважно початковою освітою, під диктовкою і примусом яких у 1930-х було написано десятки тисяч «стандартних» показів і зізнань у «контрреволюційній» та «антирадянській» діяльності.

Звичному сценарію і «динаміці» подальшого слідства у таких сфабрикованих справах відповідають, зауважимо, і власноручні покази М. Н. Скабаллановича, вміщені у слідчих матеріалах. Так, під час першого допиту від 19 січня 1931 р. він не повідомляє жодної інформації щодо суті обвинувачення (про яку, як випливає з показів, ще не здогадується), подаючи лише загальну інформацію про свої життєві обставини і коло спілкування у пореволюційний час. Як впливає з наданих ним показів, упродовж останніх років перед арештом колишній професор жив самотнім життям** на пенсію у 30 рублів і періодичні перекладацькі підробітки. «Круг знакомых у меня, – писав М. М. Скабалланович, – в среде духовенства, среди которого есть мои слушатели, и среди жильцов дома, в котором живу. Близких знакомых, которые бывали бы у меня и у которых я бывал бы, не имею после смерти близкого друга (эконома б[ывшей] Духовной академии Дабижи***); вести знакомства не позволяет крайняя материальная нужда. Со всеми священниками Киева поддерживаю уличное знакомство, как и с жильцами дома, напр[имер] [с] семьей Крыловского (недавно умершего)****, Волошиновым. О последнем знаю, что он живет уроками немецкого языка и состоит в церковном совете церкви б[ывшего] Братского монастыря (я состою в совете бывшего Флоровского монастыря). Со своими знакомыми разговоры на политические темы не вел, но они мне представлялись корректно относящимися к власти; чего-либо предосудительного в последнем отношении не замечал, иначе стал бы отдаляться от них, так как считаю корректное отношение к власти нравственною обязанностью, как [к] власти, обеспечивающей мне средства к жизни. Арест их объяснял слухами о каком-то движении среди домовладельцев (сред[и] последних не имею и шапочных знакомств); свой арест объясняю знакомством моим с заподозренными в чем-либо преступном» (арк. 15 зв. – 16).

* У дореволюційні часи будинок № 5 по вул. Іллінській (на розі з вул. Волоською) належав Київській духовній академії (нині – вул. Волоська, 8/5, корпус № 5 Національного університету «Києво-Могилянська академія»). Серед професорів, що мешкали у його квартирах, був і М. М. Скабалланович із родиною (з 1913 р.). Однак, як свідчать матеріали слідчої справи, за радянських часів він мав іншу адресу (по вул. Володимиро-Либедській) і повернувся до будинку на Іллінській лише 6 квітня 1928 р. (Следственный материал, арк. 12).

** На момент арешту був розлучений. Зі слів М. М. Скабаллановича, його донька Любов Михайлівна (у шлюбі – Гостева) проживала з чоловіком, «лесным техником, служившим в Умани, а теперь уехавшим в Москву для устройства на Севере» (Следственный материал, арк. 15 зв.).

*** Михайло Романович Дабіжа служив у КДА на посаді економа в 1911–1919 рр.

**** Йдеться про згаданого вище бібліотекаря КДА Амвросія Семеновича Криловського, який помер 31 грудня 1930 р. (Юринєць, 2015, с. 725).

На цьому, мабуть, М. М. Скабалланович вважав свої покази вичерпаними, адже після наведених слів стоїть його підпис. Однак того ж дня слідчий Бабич спонукає професора до «зізнань»: «С Волошиновым я действительно часто пилил дрова, и мы друг другу поверяли свои думы о[бо] всем, выражали иногда и недовольство существующим строем. Помнится, была речь о возможности занятия Киева поляками. Точно не помню, что говорилось. Возможно, что была речь и об организации, и я мог сказать слово-два в возбужденном состоянии, которые в нормальном состоянии никогда не сказал бы. Выражаю свое искреннее раскаяние в допущенных неосторожных выражениях, которых теперь не мог бы повторить» (арк. 16).

Але й після цього допит не припиняється, хоча арештант ще відчайдушно намагається перекопати слідчого у непричетності до «організації», пишучи у черговому фрагменті своїх показів: «При пилке дров с Волошиновым приходилось говорить о безверниках; я не одобрял их полемической тактики против религии, находя, что полемика направлена против малосущественных сторон веры, а не против, напр[имер], художественной ее стороны, ее поэзии и музыки. Не запомню (так у тексті. – М. Т.), чтобы мне Волошинов или кто-либо другой предлагал участие[е] в подпольной организации, по крайней мере, прямо; может быть, это делалось какими-либо неясными намеками, о которых я забыл по старческой памяти (я иногда забываю названия окружающих меня вещей, не говоря об именах и фамилиях знакомых). Выразить свое согласи[е] на участие в организации я психологически был неспособен, так как всегда считал себя неспособным к политической деятельности; но возможно, что какое-либо мое слово или фраза были истолкованы в этом смысле. Вернее же, субъективное мнение о[бо] мне какого-либо участника, как о человеке, почему-либо представлявшемся ему подходящим для него, воображением его превращено было в выраженное мною согласие. Если что-либо подобное было, то так давно, что конкретнее не могу припомнить» (арк. 17).

Але вже на п'ятий день перебування М. М. Скабаллановича в ДОПРі слідчий, як свідчить протокол продовження допиту від 22 січня 1931 р., добивається від нього бодай часткового зізнання своєї «провини»: «В связи с некоторыми стеснениями церковной жизни со стороны власти (запрещение крестных ходов в Киеве, антирелигиозные манифестации, сокращение праздников) и слухах о польской интервенции, в церковных

кругах года 2–3 тому назад начались разговоры о благовременности поднятия интенсивности церковной жизни и организации подпольного союза приходов помимо официального объединения вокруг церковной власти. Эта организация, как оказалось, преследовала политические цели, ориентируясь на интервенцию. Впервые я узнал об этой организации от Волошинова и он предлагал мне вступить в нее, на что я полного согласия не дал. Вербовки новых членов в нее я не производил и с другими по этому вопросу не говорил. С этого времени мое отношение к этому вопросу стало совершенно отрицательным, так как задач и целей этой организации я не знал и мне ни от кого более не пришлось слышать о ней подробно, и я выражаю искреннее раскаяние в тогдашнем отношении к этому вопросу» (арк. 14–14 зв.)*.

Як свідчать матеріали справи, наведених вище показів І. В. Волошина та М. М. Скабаллановича, підсилених відомостями про «ворожі» походження і діяльність останнього («...является сыном священника, по окончании духовной академии он был избранным профессором последней, читал лекции и вообще работал на духовном поприще» (арк. 19)), а також вирваної з контексту фрази одного з листів, вилучених у нього при обшуку («Из отобранной переписки у обвиняемого, в особенности из письма священника Мазура М., видно, что духовенство относилось с большой надеждой к деятельности Скабаллановича (так у тексті. – М. Т.), указывая, что [она] “в столь трудное для церкви православной, искуссительное время, особенно важна”» (арк. 19)), виявилось цілком достатньо для того, аби вважати належність арештанта до «контрреволюційної організації» доведеною. Більше того, співробітники Київського оперативного сектора ДПУ Екгауз, Арбутський та Іванов, причетні до підготовки заключної постанови з обвинувачення М. М. Скабаллановича за статтю 54-4 («надання допомоги міжнародній буржуазії») Кримінального кодексу УСРР від 11 лютого 1931 р., звернулися, за згоди прокурора Вазонова, до Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР із клопотанням про застосування до обвинуваченого вищої міри соціального захисту – *розстрілу* (арк. 20). Однак рішення Судової Трійки, ухвалене 17 березня 1931 р., виявилось «гуманнішим», хоча й не менш абсурдним по суті:

* У справі (арк. 13) є також машинописна копія цих власноручних показів М. М. Скабаллановича із протоколу допиту від 22 січня 1931 р. під назвою «Дополнительные показания Скобаллановича (так у тексті. – М. Т.) Михаила Николаевича від 2/І–31 года» (дату вказано помилково).

М. М. Скабаллановича було засуджено за статтями 54-2 («збройне повстання»), 54-11 («участь у контрреволюційній організації») Кримінального кодексу УСРР на 5 років заслання до Північного краю (арк. 21).

Згідно з загальнопоширеними відомостями, у серпні 1931 р. (тобто приблизно через 5 місяців після засудження) М. М. Скабалланович помер у м. Архангельську. Інше питання, на чому ґрунтується ця інформація, подана без жодних посилань на її джерела? І чи можна їй довіряти, якщо взяти до уваги виявлену вище помилковість значної частини відомостей щодо життя і діяльності київського богослова? Додатковим приводом для сумнівів у її достовірності є довідка від 22 липня 1998 р., надіслана на запит Архівно-облікової служби СБУ керівництвом Центрального архіву Федеральної служби безпеки (ФСБ) Російської Федерації: згідно з цим документом, перевірка, здійснена в червні–липні 1998 р. у Центральному архіві

ФСБ і Головному інформаційному центрі Міністерства внутрішніх справ Росії, відомостей про перебування М. М. Скабаллановича на засланні не виявила (арк. 27). Тож, як бачимо, питання про долю видатного київського богослова після засудження, дату й обставини його смерті, місце поховання тощо поки що залишаються без достовірної відповіді. Єдине, що можна стверджувати з певністю, – це те, що 7 червня 1989 р. М. М. Скабаллановича було реабілітовано Прокуратурою м. Києва, яка не виявила у справі жодних доказів його злочинної діяльності (арк. 22–23).

Сподіваємося, що здійснені в цій розвідці перші кроки у відтворенні достеменної біографії М. М. Скабаллановича привернуть увагу до постаті та спадщини одного з найвидатніших богословів Київської духовної академії й стимулюватимуть дослідницький пошук документальних джерел, спроможних усунути з його життєписів усі «білі плями».

Список посилань

- А. Н. (1973). Профессор М. Н. Скабалланович и его вклад в православную богословскую науку. *Журнал Московской Патриархии*, 3, 76–80.
- Антоний [Храповицкий], архиеп. (1909). *Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 года*. Почаев: Тип. Почаево-Успенской лавры.
- Богданова, Т. А., Клементьев, А. К. (Вступ. статья, публ. и прим.) (2015). «“Род ученых” не погибнет на свете» (переписка из двух столиц профессора Н. Н. Глубоковского и епископа Василия (Богдасhevского) 1917–1921 гг.). *Вестник Екатеринбургской духовной семинарии*, 3 (11), 100–199.
- Бойко, П., свящ. (2011). Життя та праці професора Київської духовної академії Михайла Скабаллановича. *Труди Київської духовної академії [УПЦ Київського Патріархату]*, 8, 185–188.
- Выпускники Виленского духовного училища (Б. г.). Отримано з <http://www.petergen.com/bovkalov/duhov/wilnodu.html>.
- Дело об избрании смотрителя Мариупольского духовного училища, магистра Скабаллановича на должность доцента Академии (25.09.1907–15.10.1907). (Ф. 711. Оп. 3. Спр. 2999). Центральный державный историчний архів України, м. Київ.
- Из академической жизни (1912). *Труды Киевской духовной академии*, 9, 673–677.
- Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1892–1893 учебный год (1893). Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.
- Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1895–1896 учебный год (1896). Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.
- Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1896–1897 учебный год (1897). Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира.
- Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1898–1899 учебный год (1899). Киев: Тип. И. И. Горбунова.
- Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1904–1905 учебный год (1905). Киев: Тип. И. И. Горбунова.
- Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1906–1907 учебный год (1907). Киев: Тип. И. И. Горбунова.
- Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1909–1910 учебный год. (1910). Киев: Тип. «Петр Барский».
- Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1910–1911 учебный год. (1911). Киев: Тип. Акц. общ-ва «Петр Барский в Киеве».
- Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1911–1912 учебный год. (1912). Киев: Тип. Акц. общ-ва «Петр Барский в Киеве».
- Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1912–1913 учебный год. (1913). Киев: Тип. Акц. общ-ва «Петр Барский в Киеве».
- Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1913–1914 учебный год. (1914). Киев: Тип. Акц. общ-ва «Петр Барский в Киеве».
- Киевские вечерние высшие женские курсы, учрежденные А. В. Жекулиной, с двумя факультетами: 1) историко-литературным и 2) педагогическим. (1914). Киев: Тип. Акц. общ-ва «Петр Барский в Киеве».
- Киприан (Керн), архим. (2000). *Литургия. Гимнография и эртология*. Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье.
- Копии дипломов и аттестатов выпускников академии 1896 года (1896). (Ф. 711. Оп. 3. Спр. 2335). Центральный державный историчний архів України, м. Київ.
- Копии представлений Св. Синоду и отношений обер-прокурору, Канцелярии его, Учебному комитету со сведениями об окончивших академию в 1896 г. (1896). (Ф. 711. Оп. 3. Спр. 2333). Центральный державный историчний архів України, м. Київ.
- Лисовой, Н. Н. (2002). Обзор основных направлений русской богословской академической науки в XIX начале XX столетия. *Богословские труды*, 37, 5–127.
- Мень, А., прот. (2002). *Библиологический словарь в 3 т. Т. 3*. Москва: Фонд им. Александра Меня.
- Мнения профессоров КДА по разным вопросам, доклады в Правление КДА и др. документы. (1905–1920). (Ф. 160, № 665). Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ.
- О перемещении и. д. доцента Академии Митрофана Инсарского на должность преподавателя основного, догматического и нравственного богословия в Тифлисскую духовную семинарию

- (1907). (Ф. 711. Оп. 3. Спр. 2989). Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ.
- Объявление (1918). *Свободное слово христианина*, 1, с. 71.
- Приказы обер-прокурора Св. Синода (1898). *Церковные ведомости*, 40, 370–371.
- Приказы обер-прокурора Св. Синода (1903). *Церковные ведомости*, 3, 16.
- Протоколы заседаний историко-филологического факультета и материалы к ним. Т. 2: 1 июня 1919 – 25 декабря 1919. (1919). (Ф. 16. Оп. 465. Спр. 1299). Державний архів м. Києва.
- Протоколы заседаний историко-филологической секции научного совета за 1919 г. (1919а). (Ф. 16. Оп. 469. Спр. 386). Державний архів м. Києва.
- Проценко, П. Г. (Сост., вступ. ст.). (1984). *Священник Анатолий Жураковский: Материалы к житию*. Paris: YMCA-PRESS.
- Рыбинский, В. П. К истории КДА. Курс 1887–1891 гг. (Б. г.). (Ф. 33. № 973). Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ.
- Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния (1918). Кн. 1. Вып. 1. Москва: Издание Соборного совета.
- Скабалланович, М. Н. (1899). Праздник Рождества Христова и церковная служба в эти дни. *Подольские епархиальные ведомости*, 51 (неофиц.), 1175–1182.
- Скабалланович, М. Н. (1901). Праздник Пятидесятницы. *Подольские епархиальные ведомости*, 20–21 (неофиц.), 350–365.
- Скабалланович, М. Н. (1902). Праздник Сретения Господня. (Литургический очерк). *Подольские епархиальные ведомости*, 5 (неофиц.), 73–77, 6 (неофиц.), 101–108.
- Скабалланович, М. Н. (1902а). Праздник Введения во храм Пресвятыя Богородицы. (Историко-литургический очерк). *Подольские епархиальные ведомости*, 47 (неофиц.), 1189–1197, 51 (неофиц.), 1219–1225.
- Скабалланович, М. Н. (1904). *Первая глава Книги пророка Иезекииля. Опыт изъяснения*. Мариуполь: Тип. С. А. Копкина.
- Скабалланович, М. Н. (1908а). Таинственный храм пророка Иезекииля. *Труды Киевской духовной академии*, 3, 329–361; 8, 519–550.
- Скабалланович, М. Н. (1909). *Комментарий на Книгу пророка Иезекииля*. Санкт-Петербург: Тип. Монтвида.
- Скабалланович, М. Н. (1910). *Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением*. Вып. 1. Киев: Тип. Н. Т. Корчак-Новицкого.
- Скабалланович, М. Н. (1910а). Хранение догмата в Церкви. *Труды Киевской духовной академии*, 9, 17–77.
- Скабалланович, М. Н. (1911). О лекциях по богословию архимандрита Димитрия Муретова в их студенческих записях. *Труды Киевской духовной академии*, 3, 444–449.
- Скабалланович, М. Н. (1911а). Ектении. *Труды Киевской духовной академии*, 9, 1–39.
- Скабалланович, М. Н. (1911б). О символическом богословии. *Труды Киевской духовной академии*, 9, 535–566.
- Скабалланович, М. Н. (1912). Ектении [продовження]. *Труды Киевской духовной академии*, 6, 181–202.
- Скабалланович, М. Н. (1913). *Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением*. Вып. 2. Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира.
- Скабалланович, М. Н. (1915). *Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением*. Вып. 3. Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира.
- Скабалланович, М. Н. (1915а). *Христианские праздники. Всестороннее освещение каждого из великих праздников со всем его богослужением*. Кн. 1: Рождество Пресвятой Богородицы. Киев: Изд. ж-ла «Проповеднический листок».
- Скабалланович, М. Н. (1915б). *Христианские праздники. Всестороннее освещение каждого из великих праздников со всем его богослужением*. Кн. 2: Воздвижение Честного и Животворящего Креста Господня. Киев: Изд. ж-ла «Проповеднический листок».
- Скабалланович, М. Н. (1916). *Христианские праздники. Всестороннее освещение каждого из великих праздников со всем его богослужением*. Кн. 3: Введение во Храм Пресвятой Богородицы. Киев: Изд. ж-ла «Проповеднический листок».
- Скабалланович, М. Н. (1916а). *Христианские праздники. Всестороннее освещение каждого из великих праздников со всем его богослужением*. Кн. 4: Рождество Христово. Киев: Изд. ж-ла «Проповеднический листок».
- Скабалланович, М. Н. (1916б). *Христианские праздники. Всестороннее освещение каждого из великих праздников со всем его богослужением*. Кн. 5: Пятидесятница. Киев: Изд. ж-ла «Проповеднический листок».
- Скабалланович, М. Н. (1916с). *Христианские праздники. Всестороннее освещение каждого из великих праздников со всем его богослужением*. Кн. 6: Успение Пресвятой Богородицы. Киев: Изд. ж-ла «Проповеднический листок».
- Скабалланович, М. Н. (1917). Моя мечта. *Проповеднический листок с Пастырским чтением*, 2, 2-я паг., 11–18.
- Скабалланович, М. Н. (1917а). Из подготовляемого к печати продолжения «Толкового Типикона». *Проповеднический листок с Пастырским чтением*, 3, 2-я паг., 29–32.
- Скабалланович, М. Н. (1918). Надежда. *Свободное слово христианина*, 1, 3–5.
- Скабалланович, М. Н. (1918а). Чего мы ждем от обновленных монастырей? *Свободное слово христианина*, 1, 20–25.
- Скабалланович, М. Н. (1918б). К Украинскому Церковному Собору. *Свободное слово христианина*, 2–3, 41–42.
- Скабалланович, М. Н. (1918с). Об украинизации богослужения. *Свободное слово христианина*, 2–3, 42–43.
- Скабалланович, Михаил Николаевич. (Б. г.). *Википедия: свободная энциклопедия*. Отримано з https://ru.wikipedia.org/wiki/Скабалланович_Михаил_Николаевич.
- Скабалланович Михаил Николаевич. (Б. г.). *Древо: открытая православная энциклопедия*. Отримано з <https://drevo-info.ru/articles/6749.html>.
- Скабалланович Михаил Николаевич. (Б. г.). *Официальный сайт Московского Патриархата*. Отримано з <http://www.patriarchia.ru/db/text/37090.html>.
- Следственный материал на Скабаллановича М. Н. (Ф. 6. Спр. 67093-ФП. Т. 1260). Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ.
- Сове, Б. И. (1968). Русский Гоар и его школа. *Богословские труды*, 4, 39–84.
- Список преподавателей историко-филологического факультета на весенний семестр 1920 г. (1920). (Ф. 16. Оп. 465. Спр. 1313). Державний архів м. Києва.
- Список співробітників Академії наук України. (1993). В В. Г. Шмелю та ін. (Упоряд.) *Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали*. Київ: Наукова думка.
- Сухова, Н. Ю. (Вступ. стаття, публ. і прим.). (2014). «Дал бы Бог, чтобы все и вся успокоились, и наступил общий мир...» (Письма протоиерея Николая Степановича Гроссу к Алексею Афанасьевичу Дмитриевскому 1908–1927 гг.). *Труды Київської духовної академії*, 20, 188–232.
- Ткачук, М. Л. (2007). Київська духовна академія в освітнянському «автономізаційному» русі початку ХХ століття. *Київська Академія*, 4, 149–165.
- Ткачук, М. Л. (2012). «Академію бесконечно люблю...»: архієпископ Василій (Богдасьевський) як студент, професор і ректор Київської духовної академії. *Труды Київської духовної академії*, 16, 27–56.
- Ткачук, М. Л. (2015). Богдан Віталій Іванович. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т.* Т. 1: А–К (с. 217–219). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М. Л., Кузьміна С. Л. (2016). Скабалланович Михайло Миколайович. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія*

- в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т. Т. 2: Л–Я (с. 563–567). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Удостоверения, прошения и списки преподавателей историко-филологического факультета (1919–1920). (Ф. 16. Оп. 469. Спр. 258). Державний архів м. Києва.
- Ульяновський, В. І. (1997). *Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.* (доба Української Центральної Ради). Київ: Либідь.
- Ульяновський, В. І. (2007). *Двічі професор: Степан Голубєв в університетському та академічному контекстах*. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Фенікс.
- Юринєць, Я. І. (2015). Криловський Амвросій Семенович. В М. Л. Качук (Упоряд., наук. ред.). *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т. Т. 1: А–К* (с. 725–728). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Galadza, P. (2001). Baumstark's Kievan Contemporary: Mikhail Skaballanovich (1871–1931[?]): A sketch of his life and heortology. In Robert F. Taft & Gabriele Winkler (Eds.) *Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872–1948): Acts of the International Congress, Rome 25–29 September, 1998* (Orientalia Christiana Analecta 265) (p.761–775). Rome: Pontifical Oriental Institute.
- Mironowicz, A. (2012). Prawosławne szkolnictwo teologiczne na terenie Rzeczypospolitej. In M. R. Drozdowski, W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak (Red.), *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą* (s. 863–880). Białystok: IBNDKE.
- Thomson, F. J. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. In J. Krasovec (Ed.). *The Interpretation of the Bible: the International Symposium in Slovenia* (p. 605–920). Sheffield: Sheffield Academic Press.

M. Tkachuk

PROMINENT THEOLOGIANS OF KYIV THEOLOGICAL ACADEMY: MIKHAILO SKABALLANOVICH (BASED ON ARCHIVAL MATERIALS)

This article is the first attempt at scientific reconstruction of the life and activities of Mykhailo Skaballanovich, one of the most notable representatives of Kyiv school of theology, graduate (1896) and professor (1907–1919) of Kyiv Theological Academy, whose papers on Bible studies, liturgics and history of Orthodox worship still preserve their scientific, theological, practical, historical and cultural value. Basing on the retrieved archival sources that are being introduced into scientific use for the first time, the author analyzes the facts concerning M. Skaballanovich's biography that are present in church periodical press and distributed by open access resources, and proves that most of the established ideas about his life and works (specifically, his date and place of birth, primary education, stages of pedagogical activity, etc.) are wrong. For the first time, based on archival documents and official documents of Kyiv Theological Academy, the author recreates complex details of M. Skaballanovich obtaining a Master's degree in theology and his election as a professor of Kyiv Theological Academy, as well as the stages of his educational and scientific career. Much attention is drawn to previously unknown aspects of Kyiv theologian's biography, linked to his activity in theology, education, and publishing between 1913–1918. The article, for the first time, analyzes the materials of M. Skaballanovich's criminal case from State Archives Department of the Security Service of Ukrainian funds that shed the light at the mostly unknown soviet period of his life and activities (1920s), the details of his arrest and conviction in 1931 as part of Joint State Political Directorate's made up "Spring" case. In conclusion, the author links the perspective of further research of M. Skaballanovich's biography with complex interdisciplinary humanitarian studies, based on document sources.

Keywords: M. Skaballanovich, Kyiv Theological Academy, theology, liturgics, Bible studies, Church history, heortology, Christian holidays, Orthodox worship.

Матеріал надійшов 10.03.2017